

छन्त्याल समूदायको विवाह संस्कारमा आएका परिवर्तनहरु

(म्याग्दी कुईनेखानीका छन्त्याल समूदायको सामाजिक अध्ययन)

छन्त्याल समूदायको विवाह संस्कारमा आएका परिवर्तनहरु

सुरेश पुन

२०७४

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय अन्तर्गत

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, समाजशास्त्र विषयको

स्नाकोत्तर तह दोस्रो वर्षको

प्रयोजनका लागि तयार गरिएको

शोध पत्र

शोधार्थी

सुरेश पुन

क्याम्पस रोल नं.: ६७/०६८

परिक्षा रोल नं. : ४८०४७५/२०७१

त्रि.वि दर्ता नं.: ६-१-५३-३४०-२००४

त्रिभुवन विश्व विद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय

समाजशास्त्र तथा ग्रामीण विकास विभाग

पृथ्वी नारायण क्याम्पस, पोखरा

२०७४

सिफारिस पत्र

“छन्त्याल समूदायको विवाह संस्कारमा आएका परिवर्तनहरु” शीर्षकमा प्रस्तुत शोधपत्र स्नातकोत्तर तह समाजशास्त्रका छात्र श्री सुरेश पुनले मेरो सुभाष, सल्लाह र प्रत्यक्ष निर्देशनमा रही मेहनत र लगनशिलताका साथ तयार पार्नुभएको छ । म वहाँको कार्यप्रति सन्तुष्ट छु । निज विद्यार्थीको लगनशिलता एवं मेहनतको कदर गर्दै उत्तरोत्तर प्रगतिको कामनाका साथ यो शोध पत्र मूल्यांकनका लागि मूल्यांकन समिति समक्ष प्रस्तुत गर्नका लागि सिफारिस गर्दछु ।

.....
रामचन्द्र बराल

(शोध निर्देशक)

समाजशास्त्र विभाग

पृ.ना.क्या. पोखरा

२०७४ चैत्र २ गते

स्वीकृती पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयको स्नाकोत्तर तहको उपाधिको निमित्त सुरेश पुनद्वारा तयार पारिएको “छन्त्याल समूदायको विवाह संस्कारमा आएका परिवर्तनहरु” सम्बन्धमा गरिएको शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिको निर्णयद्वारा उचित ठहरिएको स्वीकृती प्रदान गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

.....
प्रा.डा. विश्वकल्याण पराजुली
(विभागीय प्रमुख)

.....
नारायणी सिग्देल
(बाह्य परीक्षक)

.....
रामचन्द्र बराल
(शोधनिर्देशक)

२०७४ चैत्र ९ गते

कृतज्ञता

नेपालका १२५ जातजाति मध्येको एक जाति समूह छन्त्याल समूदायको विवाह संस्कारका सम्बन्धमा गरिएको यस शोध पत्र तयार पार्नका लागि प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष रूपमा धेरैको साथ र सहयोग प्राप्त भएको छ । यस शोध पत्र तयार पार्नका लागि अग्रणी भूमिका खेल्नु हुने शोध निर्देशक गुरु रामचन्द्र बराल सहित समाजशास्त्र विभागका प्रमुख डा. विश्वकल्याण पराजुली र अन्य गुरुहरु प्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्न चाहन्छु ।

यस शोधपत्र तयार पार्नका लागि समय मिलाउने र मेरा हरेक जिज्ञासाहरुमा चासो दिएर साथ र सहयोगका साथै सूचना दिनुहुने म्याग्दी कुईनेखानीका सम्पूर्ण उत्तरदाताहरु धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ । त्यसैगरी आफूसँग भएका सामाग्रीहरु उपलब्ध गराउनु हुने र सल्लाह सुझाव दिनुहुने हरिचन छन्त्याल र अन्य सम्पूर्ण मित्रहरुलाई सम्भन चाहन्छु ।

साथै यस लघु शोधपत्र तयार पार्नमा सहयोग गर्नुहुने मेरा सम्पूर्ण परिवार र आफन्तजनको साथ र सहयोग प्रति कृतज्ञता व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

.....
शोधार्थी

सुरेश पुन

२०७४ चैत्र, १ गते

शोधसार

म्याग्दीको कुईनेखानी क्षेत्रका छन्त्याल समुदायको विवाह संस्कारमा आएको परिवर्तन सम्बन्धि यस अध्ययनले छन्त्याल समुदायको ३० घरधुरीलाई समेटेकोछ । यो अध्ययन अन्तरवार्ता र समूहगत छलफल विधिको प्रयोग गरी सम्पादन गरिएकोछ । छन्त्याल समुदायको विवाह संस्कारको ढाँचाका बारेमा खोजी गर्ने र विवाह संस्कार परिवर्तन हुनुका कारणहरुको खोजी गर्ने उद्देश्यले गरिएको यो अध्ययनले छन्त्याल समुदायमा अभ्यासमा रहेका मागी र भागी विवाह गर्ने प्रचलनका साथै सजातीय र अन्तरजातीय विवाह अभ्यास समेटलाई विवेचना गरिएकोछ । विशेषतः यस जातिले आफ्नै १२ थर भित्र मात्र विवाह गर्ने गरिएको भएता पनि हाल प्रेम विवाह गर्ने प्रचलनसँगै अन्तरजातीय विवाह समेत गरिएको पाईन्छ ।

यस समुदायमा एकल विवाह गर्ने गरेको भएता पनि विशेष अवस्थामा बहुपत्ति विवाह गर्ने गरेको देखिन्छ । यस छन्त्याल जातिले विवाह सम्पन्न गर्नका लागि परम्परागत रूपमा छ चरण पुरा गर्नुपर्ने हुन्छ । जसमा विहेको प्रस्ताव लैजाने अर्थात केटी माग्न जाने, साइ दिने, दुलही भित्र्याउने, सोधनी जाने जसलाई मुखको भाग वा सगुन लैजाने पनि भनिन्छ, रक्सी लाउने र टिका फुकाउने रहेको छ । यी चरणहरु पुरा गरेपछि मात्र छन्त्याल जातिको विवाह सम्पन्न भएको मानिन्छ । तर केटाको विवाह भने केटी अर्थात दुलही भित्राएसँगै पुरा हुन्छ ।

अध्ययन क्षेत्रका छन्त्याल समुदायले मुख्यतया विवाहलाई यौन क्रियाकलापको व्यवस्थापन र नियन्त्रण, वंश र सम्पत्तिको हस्तान्तरण, परम्पराको निरन्तरता र नाता तथा सामाजिक सम्बन्धको विस्तारको रूपमा हेर्ने गरेकाछन ।

छन्त्याल समुदायको विवाह संस्कारमा परिवर्तन आउनुका पनि विविध कारणहरु रहेकाछन । छन्त्याल समुदायको विवाह संस्कारमा परिवर्तन गर्नमा शैक्षिक विकासको भूमिकासँगै सूचना प्रविधिको विकास, वैदेशिक रोजगारीको प्रभावको भूमिका देखिन्छ । कानुनी प्रक्रिया र मान्यता, बसाईसराई, अन्य जातजातिको प्रभाव, आधुनिकीकरण र पश्चिमीकरणको प्रभावले समेत छन्त्याल जातिको विवाह संस्कारमा परिवर्तन भएको पाईन्छ ।

विषय सूची

सिफारिस पत्र

स्वीकृती पत्र

कृतज्ञता

शोधशार

विषय सूची

तालिका विवरण

चित्र विवरण

संक्षिप्त शब्दावली

अध्याय एक : परिचय

क्र.सं.	शीर्षक	पृष्ठ
१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्या कथन	२
१.३	अध्ययनको उद्देश्य	४
१.४	अध्ययनको महत्व	५
१.५	अध्ययन क्षेत्रको सीमा	५
१.६	अध्ययनको औचित्य	६
१.७	अध्ययनको संगठन	६

अध्याय दुई : सान्दर्भिक साहित्यको पुनरावलोकन

२.१	सैद्धान्तिक पुनरावलोकन	९
२.२	अवधारणगत पुनरावलोकन	१०
२.३	पूर्व अध्ययनको समीक्षा	१२
२.४	अध्ययनको सैद्धान्तिक तथा अवधारणगत ढाँचा	१७

अध्याय तीन : अनुसन्धान पद्धति

३.१	अध्ययन क्षेत्रको छनौट	१९
३.२	अनुसन्धान ढाँचा	२०
३.३	तथ्यांकको प्रकृति र स्रोत	२०
३.४	नमुना छनौट	२०
३.५	तथ्यांक संकलन विधि	२१
३.६	तथ्यांकको विश्वसनियता र वैधानिकता	२२
३.७	तथ्यांक प्रस्तुतिकरण र विश्लेषण	२२

अध्याय चार : अध्ययन क्षेत्र र छन्त्याल समूदायको पृष्ठभूमी

४.१	अध्ययन क्षेत्रको सामाजिक ईतिहास	२३
४.२	छन्त्याल समूदायको सामाजिक ईतिहास	२५
४.३	छन्त्याल समूदायको सामाजिक सम्पर्क	३३

अध्याय पाँच : छन्त्याल समूदायमा प्रचलित विवाह संस्कार र विवाहका प्रक्रिया

५.१	छन्त्याल समूदायको प्रचलित विवाहका प्रकार	३५
५.२	जातीय आधारमा विवाह	३८
५.३	संख्याका आधारमा विवाह	३९
५.४	नातागत विवाह	४१
५.५	छन्त्याल समूदायमा प्रचलित अन्य विवाहहरु	४२
५.६	विवाहका अन्य पक्षहरु	४४
५.७	छन्त्याल समूदायको विवाहको विधि र प्रक्रिया	४७
५.८	विवाह प्रतिको दृष्टिकोण	५१

अध्याय छ : छन्त्याल समूदायको विवाहमा आएका परिवर्तन र कारणहरु

६.१	छन्त्याल समूदायको विवाहमा आएका परिवर्तनहरु	५५
६.२	विवाहको दृष्टिकोणमा आएको परिवर्तन	६०
६.३	विवाहको अन्य पक्षमा आएका परिवर्तन	६२
६.४	विवाहमा आएका परिवर्तनका कारणहरु	६३

अध्याय सात : सारांश, निश्कर्ष र सुझाव

७.१	सारांश	६७
७.२	निश्कर्ष	६९
७.३	सुझावहरु	७१

सन्दर्भ सामग्री

- अनुसूची १ अन्तरवार्ताका अनुसूचीका सहभागीहरु
- अनुसूची २ समूह छलफलका सहभागीहरु
- अनुसूची ३ अन्तरवार्ता अनुसूची
- अनुसूची ४ समूह छलफलको चेकलिष्ट
- अनुसूची ५ अध्ययनसंग सम्बन्धित तस्वीरहरु

तालिका विवरण

१	कुईनेखानीको छन्त्यालहरुको जनसंख्या विवरण	२४
२	क्षेत्रानुसार छन्त्यालहरुको जनसंख्या विवरण	२६
३	नेपालका विभिन्न जिल्लामा रहेका छन्त्यालहरुको जनसंख्या विवरण	२७
४	बागलुङ र म्याग्दी जिल्लामा रहेका छन्त्यालहरुको जनसंख्या विवरण	२८
५	साविक कुईनेमंगले गाविसमा बोलिने भाषा र वक्ता संख्या	३०
६	प्रचलित विवाहका प्रचलनमा अनुसार विवाह गर्नेको संख्या	३७
७	चोरी विवाहको सन्दर्भमा प्राप्त धारणा	३८
८	जातीय आधारमा विवाह गर्नेको संख्या	३९
९	संख्याको आधारमा विवाह गर्नेको संख्या	४०
१०	बहुविवाह सम्बन्धमा प्राप्त धारणा	४०
११	नातागत विवाह गर्नेको संख्या	४१
१२	प्रेम विवाह गर्नेको संख्या	४२
१३	विधुर/विधवा विवाह सम्बन्धमा प्राप्त धारणा	४३
१४	सम्बन्ध विच्छेद/पारपाचुके सम्बन्धमा प्राप्त धारणा	४४
१५	दाईजो प्रथा सम्बन्धमा प्राप्त धारणा	४५
१६	विवाह गरेको उमेर	४६
१७	विवाहप्रतिको दृष्टिकोण	५२
१८	विवाह संस्कारमा परिवर्तन भएको छु छैन भन्ने प्रश्नमा प्राप्त धारणा	५५
१९	विवाह विधि/प्रक्रियामा परिवर्तन भएको छु छैन भन्ने प्रश्नमा प्राप्त धारणा	५७
२०	विवाह संस्कारमा भएको परिवर्तन	६०
२१	विवाह संस्कारमा परिवर्तन हुनुका कारणहरु	६३

चित्र विवरण

१	छन्त्याल समूदायको विवाह प्रणाली	१८
२	छन्त्याल समूदायको सामाजिक सम्पर्क	३४

संक्षिप्त शब्दावली

केतवि	केन्द्रीय तथ्यांक विभाग
गाविस	गाउँ विकास समिति
गापा	गाउँ पालिका
जिविस	जिल्ला विकास समिति
त.का.बा.	तथ्यांक कार्यालय बागलुङ
नपा	नगरपालिका
ने.छ.सं.	नेपाल छान्त्याल संघ
ने.रा.प्र.प्र.	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
सं	सम्पादक